

Venialis culpa? Augustinus oor huwelik en seksualiteit

J.H. van Wyk
Skool vir Kerkwetenskappe
Potchefstroomse Universiteit vir CHO
POTCHEFSTROOM
E-pos: amievw@intekom.co.za

Abstract

Venialis culpa? Augustine on marriage and sexuality

Augustine's views on marriage and sexual ethics are sometimes typified as androcentric, ascetic, legalistic and pessimistic, and he has been blamed for the fact that it was this kind of ethics that influenced – and harmed – the whole of Western society. In this article it is argued that, in order to understand Augustine correctly, it must be considered that he developed his ethics during a life of great turbulence and change, in the midst of many theological controversies and against the background of a pagan society. Although Augustine improved in many ways on the sexual ethics of his predecessors, the conclusion cannot be avoided that in the end he failed to formulate a balanced view of sexuality in married life.

Opsomming

Venialis culpa? Augustinus oor huwelik en seksualiteit

Die huweliks- en seksuele etiek van Augustinus is soms getipeer as androsentrië, asketies, legalisties en pessimisties, en hy is daarvoor geblameer dat dit hierdie soort etiek was wat die hele Westerse samelewing beïnvloed – en benadeel – het. Die outeur van hierdie artikel argumenteer dat, ten einde Augustinus korrek te verstaan, dit verreken behoort te word dat hy sy etiek gedurende 'n lewe van groot skommeling en veranderings ontwikkel het, te midde van talle teologiese kontroverse en teen die agtergrond van 'n heidense samelewing. Alhoewel Augustinus in talle opsigte op die seksuele etiek van sy voorgangers verbeter het, kan die gevolgtrekking nie vermy word nie dat hy ten slotte daarin gefaal het om 'n gebalanseerde siening op seksualiteit en huwelik te formuleer.

1. Vraagstelling

Wie navorsing doen oor Augustinus se huweliks- en seksuele etiek, kom in aanraking met wyduiteenlopende meningsverskille. So is daar diegene wat 'n radikaal-kritiese houding inneem (bv. sommige nuanses van die feministiese teologie – vgl. Matter, 1999:891), terwyl ander meer positief-waarderend oordeel (vgl. Hugo, 1969), met 'n derde groep wat meer krities-waarderend na hom kyk (vgl. Brown, 1983:1; Ramsey 1991:126-129; Hunter, 1994:153; McLeese, 1999:282-300). Die vraag is waarom Augustinus van 'n onderwaardering van die huwelik en seksualiteit verdink word en selfs van misogynie (vrouehaat) beskuldig word. Is dit waar dat sy huweliksetiek die swakste deel van sy etiek uitmaak; dat hy vrouens onderwaardeer het; dat hy seksualiteit en sonde geïdentifiseer het; dat hy die oordrag van erfsonde aan seksualiteit toegeskryf het; dat hy maagdelikheid en onthouding (selfs in die huwelik) hoër geag het as die huwelik; dat seksualiteit in die huwelik slegs op voortplanting (prokreasie) afgestem behoort te wees, sonder dat dit op sigself uitdrukking van liefde kan wees; dat hy seksuele omgang vir ouer pare afgeraai het? Moet Augustinus se huweliksetiek dalk as rasionalisties, legalisties en puritanisties getipeer word (Bigham & Mollegen, 1955:387)?

Al hierdie vrae roep om voortdurende herbesinning. In so 'n ondersoek moet 'n aantal belangrike faktore egter verreken word. Die faktore word hieronder kortliks aangestip.

Eerstens moet deeglik daarmee rekening gehou word dat Augustinus 'n bepaalde *teologiese ontwikkeling* deurgemaak het en van 'n jong teoloog gegroei het tot 'n meer gerypte teoloog met afgeronder insigte (Faul, 1967:165). Gedagtes wat in sy vroeëre werke onafgewerk aangetref word, word in sy latere werke duideliker omlin en nader gepresiseer. Dit is belangrik om by die weergawe van Augustinus se teologiese insigte ook die chronologie daarna te verreken. In verband hiermee moet ook in gedagte gehou word dat Augustinus nooit enige formele teologiese opleiding gehad het nie en in 'n baie groot mate as 'n teologiese outodidak beskou kan word.

Tweedens moet daarop gewys word dat sommige navorsers van oordeel is dat Augustinus se *persoonlike ontwikkeling* asook kontak en ervaring met vrouens – van sy ma Monica tot sy eerste en tweede (anonieme) “konkubine” (houvrouens) – en sy uiteindelijke voorkeur vir die kloosterlewe, 'n invloed op sy seksuele sienings uitgeoefen het (Bonner, 1987: 273-274; Matter, 1999:887-890; Harrison, 2000: 174-175). Daarby het hy ook nie juis vrouevriende (soos Chrysostomus en Hiëronymus) gehad nie (Clark, 1991:29) en het hy nie toegelaat, so vertel sy biograaf Possidius (*Vita*, 26.1-3), dat hy en vroue onder dieselfde dak slaap nie,

selfs nie sy suster en niggies nie. Indien vroue hom besoek het, het hy hulle nooit alleen te woord gestaan nie, maar altyd in teenwoordigheid van ander ampsdraers.

Derdens moet verreken word dat Augustinus sy huweliksetiek ontwikkel het binne die konteks van 'n volslae (Romeins-) *heidense seksuele moraal* van sy tyd – daar word gepraat van die “panseksualisme van die paganisme” – waar hy as stadsbiskop 'n kudde van Christus pastoraal en homileties moes begelei en versorg (Hugo, 1969:108; Bigham & Mollegen, 1955:384). Daarby het Augustinus ook die Romeinse wette gekritiseer wat net die vrou vir owerspel strafbaar gemaak het en nie ook die man nie (Van Bavel, 1989:36). Hy het die Romeinse vroue ook teen die promiskuiteit van hul mans beskerm (Faul, 1967: 178).

Vierdens moet in gedagte gehou word dat Augustinus sy huweliksetiek binne die konteks van *verskeie kontroverse* ontwikkel het. So het hy hom verset teen die spiritualisme van die Manicheïsme (Jovinianus – 400-410), wat die huwelik en seksualiteit totaal onderwaardeer het; ook teen die asketisme van Hiëronymus (vgl. Brown, 1988:366-386; Reynolds, 1994:259); en eindelijk teen die optimisme (en perfeksionisme) van die Pelagianisme (Julianus – 410-430), wat Augustinus van Manicheïstiese reste beskuldig het. Daarby het die mistisisme van Ambrosius ook 'n rol gespeel (Hunter, 1999a:10). Ambrosius en Hiëronymus het seksualiteit, huwelik en gesin gesien as 'n gevolg van die sondeval (Brown, 1988: 399).

Clark (1991:15) merk byvoorbeeld op:

His ambivalent conception of the 'essence' of marriage, I shall argue, can be traced primarily to the necessities of theological controversy, for it was in the midst of controversies that he formulated his marital ethic. His attempt to mediate between both orthodox and heretical ascetism, on the one hand, and the Pelagian's praise of lusty sexuality, on the other hand, contributed to his ambivalent assessment.”

Vyfdens moet Augustinus verstaan word as iemand wat aanvanklik sterk beïnvloed is deur die *Neo-Platonisme* van veral Plotinus (vgl. Hunter, 1999a:10 en Switalski, 1946:81-109) – 'n invloed wat hom in mindere of meerdere mate lewenslank bygebly het. In hierdie denktradisie word natuurlik meer waarde toegeken aan die spirituele as die liggaamlike en speel die ordebegrip 'n bepalende rol (vgl. Torchia, 1993:263-276; Harrison, 2000:158-159). En orde beteken “die rangskikking van gelyke en ongelyke dinge waarvolgens aan elke ding sy regmatige plek toegewys word” (*civ. Dei* 19.13): God is die hoogste, dan volg die menslike siel, dan die menslike liggaam en dan die stoflike wêreld. God regeer die kosmos, mans regeer vroue, mense regeer diere, 'n baas 'n slaaf, 'n

siel 'n liggaam (Power, 1995:215). Toegepas op die huweliksetiek aanvaar Augustinus 'n hiërargiese orde tussen Christus en die kerk, man en vrou, siel en liggaam. 'n Deugsame lewe is 'n lewe van geordende liefde – vir God en die naaste (die naaste in Hom).

Sedens kan vermeld word dat Augustinus voor alles 'n *Skrifteoloog* wou wees wat ook in sy huweliksetiek die Skrif probeer naspreek het (McLeese, 1999:295). Sy huweliksetiek is basies opgebou uit die verklaring van 'n paar Skrifgedeeltes, soos Matteus 5:32, 19:9, 1 Korintiërs 7 en Efesiërs 5 (vgl. Van Bavel, 1989:5-53; Reynolds, 1994: 310-311). Otten (1997:14) merk selfs op dat die teenstrydighede by Augustinus “zijn gedeeltelijk te herleiden tot de ambivalente positie van de apostel Paulus”. Duidelik is egter – en dit is 'n aspek wat myns insiens in die navorsing totaal onderbelig is – dat wie Augustinus se huweliksetiek kritiseer, eintlik met die Skrifgegewens oorhoop lê, of anders gesê: met Augustinus se verstaan van die Skrifgegewens. Hoewel Augustinus dikwels van allegoriese eksegeese gebruik maak (bv. ten opsigte van Hooglied), iets wat hy by Ambrosius geleer het, sou sy Skrifhantering in vandag se terme as naïewe realisme getipeer kon word – maar dis 'n verhaal van sy eie.

In die *sewende plek* sal 'n moderne (her-)interpretasie van Augustinus se beskouings deeglik rekening moet hou met die verstaan en toepassing van sy huweliksetiek deur die kerk en leidinggewende teoloë soos (onder andere) Thomas van Aquino, Luther en Calvyn (vgl. De Bruyn, 1995: 470-483), hoewel Luther en Calvyn met bepaalde aspekte (bv. die selibaat vir ampsdraers) gebreek het (Douma, 1993:42). Dit val op dat hierdie historiese verstaan (deur die kerk en teologie) nogal negatief ten opsigte van die seksuele moraal uitval.

2. Kontroverse en kontoere

2.1 Lewensgang

Dit is bekend dat Augustinus 'n baie onstuimige jeuglewe gehad het. Hy het nie vroeg 'n wettige huwelik aangegaan nie aangesien dit waarskynlik sy intellektuele ontwikkeling sou gestrem het (Brown, 1988: 390). Toe hy op agtienjarige ouderom in die groot stad Kartago gestudeer het, het hy egter in 370 'n jong meisie as “konkubine” (houvrou) geneem met wie hy dertien jaar (tot 385) saamgeleef en aan wie hy volledig trou gebly het. Uit hierdie “huwelik” is een (ongewenste maar later geliefde) seun, Adeodatus, gebore (*Conf.* 4.2).¹ Die feit dat daar in dertien jaar slegs

1 'n Monogame konkubinaat was destyds vir Christene aanvaarbaar (vgl. *Sermo.* 288.5; Brown, 1988:390; Van Bavel, 1989:38) en die Konsilie van Toledo (397-400) het mans met een “konkubine” vergun om die Nagmaal te vier (Power, 1995:95).

een kind gebore is, dui daarop dat Augustinus een of ander vorm van geboortebepערking toegepas het, moontlik periodieke onthouding of *coitus interruptus* (Brown, 1988:390; Clark, 1991:20). (Later sou Augustinus hom krities uitlaat oor die [tipies Manicheïstiese] gebruik van *coitus interruptus* om bevrugting te voorkom [c. *Faust.* 22.38; vgl. Hugo, 1969:126-127; Rist, 1999:251].)

Die feit dat Augustinus se naamlose² “konkubine” wat in 385 vanuit Milaan na Afrika teruggekeer het³, besluit het om ’n non te word en toe daarna volledig uit Augustinus se lewe verdwyn het, bly een van die groot raaisels en donker kolle in Augustinus se lewensgang (vgl. Dixon, 1999:110; Willis, 1999:41). Augustinus vertel self in sy *Confessiones* (6.15) hoe lief hy hierdie vrou gehad het en hoe diep hy deur haar terugkeer na Afrika geraak is en dat die wond nooit genees het nie. Was sy dalk (saam met Augustinus) teenwoordig toe Adeodatus op negentienjarige leeftyd in Kartago gesterf het en in 390 daar begrawe is (vgl. Willis, 1999:65)?

Augustinus se moeder Monica het ’n groot invloed op haar seun uitgeoefen, het hoë aspirasies vir hom gehad en wou graag sien dat hy, as professor in retoriek in Milaan, met ’n vrou uit ’n hoër stand trou. Die nuut uitgesoekte vrou was egter nog te jonk, ongeveer twaalf jaar oud en dus negentien jaar jonger as Augustinus. In die wagtyd neem Augustinus toe weer ’n nuwe “konkubine” (vgl. *b. conjug.* 5.5; *Conf.* 6.15). So het Augustinus nie deug bo begeerte verkies nie maar ambisie bo liefde, meen Power (1995:102). Na sy bekering in 386 verander alles en kies Augustinus vir ’n asketiese lewenshouding (Possidius, *Vita* 2.1), wat egter verskil van die Oosterse asketisme wat ’n veel meer isolasionistiese aard het. Hierdie asketisme begin ná Augustinus se bekering ’n al sterkter vorm aanneem, reeds in Cassiciacum (386), Milaan (387) en Rome (387/8), dit word na sy terugkeer na Afrika in Tagaste voortgesit (388-390) en bereik volle wasdom tydens sy priesterskap (391-195/7) en biskoptyd (395/7- 430) in Hippo Regius (vgl. Clark, 1999:69-70). Die klooster se eerste doel was nie ’n asketiese lewenswyse nie, maar ’n saamlewe in vriendskap, gemeenskap en liefde (Harrison, 2000:189). Hierdie klerikale klooster sou ook iets van ’n teologiese skool wees, want dit sou nie minder nie as tien biskoppe lewer wat later in Noord-Afrika (en oorsee) ’n invloedryke bydrae tot die kerk sou lewer (Possidius, *Vita* 11.3).

2 Miskien het Augustinus en sy konkubine albei ooreengekom om haar naam geheim te hou (Willis, 1999:66).

3 Sy het waarskynlik uit eie keuse teruggekeer na Afrika (Brown, 1988:393; vgl. Power, 1995:86, 97, 104).

Augustinus sou altyd die staat van agamie hoër ag as die huwelik. Hy sou wel later nog met vroue kontak maak en korrespondensie onderhou, maar glad nie in dieselfde mate as byvoorbeeld Chrysostomus en Hiëronymus nie (vgl. Bonner, 1987:270). Augustinus se persoonlike kontak met vroue sou altyd deur versigtigheid en terughoudendheid gekenmerk word.

2.2 Augustinus se vroeë geskrifte (386-400)

In sy vroegste geskrifte (ongeveer tot 397) bestaan daar by Augustinus nog geen uitgewerkte huweliksetiek nie – iets wat eers werklik sou begin ontwikkel toe hy in verskillende kontroverse betrokke raak. Tog is daar reeds in sy vroeë geskrifte enkele verwysings en aanduidings van die rigting waarin sy latere huweliksetiek sou ontwikkel.

In sy *Alleensprake (Soliloquia)(sol.)*, geskryf vanaf November 386 tot Maart 387 tydens sy verblyf in Cassiciacum buite Milaan, ná sy bekering en vóór sy doop, voer hy aan dat daar niks is wat hy méér moet vermy as die huweliksbed nie; niks ontwrig 'n man se gees meer as liggaamlike kontak met 'n vrou nie; ter wille van die vryheid van sy siel het hy hom dit ten doel gestel om nie 'n vrou te begeer, te soek of te trou nie (*sol.* 1.10.17). Die asketiese lewensideaal, met moontlike Neoplatoniese invloed (Hunter, 1994:155), skemer hier duidelik deur. Ook in *Oor 'n gelukkige lewe (De beata vita – b.vita)* [386-387] verwys Augustinus nog na die verleidinge van 'n eggenote (want die liggaam, anders as die siel, rem weg van God)(*b. vita* 1.4).

In sy *Oor die katolieke en Manicheïstiese lewenswyses (De moribus ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum (mor.)* van 387/388 verset hy hom teen die Manicheërs se ontmoediging van die huwelik en die veroordeling van voortplanting, omdat hulle vanuit hulle dualistiese filosofie van mening was dat dit die goddelike (siel) in die materiële (liggaam) sou verlaaf (*mor.* 30.63, 35.78).⁴ Augustinus skryf natuurlik vanuit eerstehandse kennis aangesien hy self vir byna 'n dekade 'n Manicheër was, 'n *auditor* en nie van die *electi* nie, en goed geweet het dat die Manicheërs alles wat liggaamlik en seksueel is, as boos geïdentifiseer het (Van Oort, 1987: 140-145). Die *uitverkorenes* mag glad nie getrou het nie, maar die *hoorders* kon wel getrou en seks gehad het indien hulle voorsorgmaatreëls getref het. Die huweliksetiek van die Manicheïsme was dus pro-kontrasepsie en kontra-prokreasie (Clark, 1991:20).

4 Vir meer inligting oor die Manicheïsme, vgl. veral Lieu (1992).

In sy geskrif *Teen Faustus die Manicheër (Contra Faustum Manicheum)* (c. *Faust.*) [397/399] verwerp Augustinus Faustus se afwysing van die Ou-Testamentiese moraal en wys hy op die heilshistoriese en Christologiese interpretasie van die Ou Testament asook dat prokreasie 'n fundamentele deug (“goed”) van die Christelike huwelik is. In sy *Teenoor Faustum (Contra Faustum)* [398-400] wys Augustinus die dualisme van die Manicheërs af, maar tog aanvaar hy dat die “gemeenskap van die gees” meer intiem is as die “gemeenskap van die liggaam” (c. *Faust.* 23.8), soos duidelik gesien kan word in die lewe van Josef en Maria. 'n Huwelik is ook moontlik sonder enige vorm van seksuele bevrediging (*Sermo.* 51.13.21) [+ 400]. “Augustine tends to regard the spiritual relationships as the very essence of marriage” (Reynolds, 1994:257).

Oor die bergpreek van die Here (De sermone Domini in monte) (s. *Dom. mon.*) [393/395], geskryf nog voordat Augustinus biskop geword het, bevat baie belangrike gegewens oor Augustinus se huweliksetiek. Hierin bespreek hy Christus se uitsprake in Matteus 5:27-30 oor huwelik, egskeiding en egbreuk in verband met Paulus se uitsprake oor die huwelik in 1 Korintiërs 7 (s. *Dom. mon.* 1.33-50). Wat opval, is Augustinus se konsekwente standpunt dat die huwelik onverbreekbaar is, selfs in die geval van egskeiding, en dat hertroue (behalwe met die eie geskeie man of vrou) altyd op egbreuk neerkom. 'n Man moet altyd huwelikstrou teenoor sy vrou bewys, ook wanneer sy onvrugbaar of misvorm is, 'n invalide of ander mankemente het (s. *Dom. mon.* 1.54). Wat verder opmerklik is, is dat hy die begrip owerspel breed opvat om ook afgodery en hebsug in te sluit (s. *Dom. mon.* 1.46). Augustinus vertel ook die sonderlinge verhaal – sonder om daarvoor 'n oordeel uit te spreek – van die mooi vrou in Antiogië wat, met haar (arm) man se toestemming, haar liggaam vir 'n nag aan 'n ryk man vir geld (goud) beskikbaar gestel het ten einde sy (haar onskuldige man se) skuld aan die goewerneur Acindinus te kan betaal en hom so uit die tronk te bevry (s. *Dom. mon.* 1.50) (vgl. Van Bavel, 1989:45; Rist, 1999:196).

Die anti-seksuele tendens, wat tiperend is van Augustinus se huweliksetiek, word reeds hier sigbaar as hy aanvoer dat, hoewel 'n Christenman sy liggaamlike begeerte met sy vrou kan bevredig – as 'n tegemoetkoming, volgens Paulus, 'n huwelik ook moontlik is sonder seksuele gemeenskap (soos bv. die verhouding tussen 'n broer en suster), en dan merk hy op: “Dit is in die huwelik van Christene die mees voortreflike en verhewene” (s. *Dom. mon.* 1.42). Dis duidelik dat aan die idee van 'n “geestelike huwelik” voorrang verleen word:

Sonder twyfel moet dan ook die huwelike gelukkiger beskou word waarin die gehudes, nadat (hulle) kinders voortgebring het, of selfs (wanneer hulle) van 'n aardse nageslag afgesien het, in onderlinge

eensgesindheid met mekaar in onthouding kon leef (s. *Dom. mon.* 1.39) (vgl. c. *Jul.* 3.43(21)).

Augustinus was oortuig daarvan dat 'n lewe van onthouding in die huwelik beter is as wanneer seks beoefen word, soos blyk uit die geval van Paulinus van Nola en sy vrou Theresia (*Epistolae* 31.6) [397]. Maar dan moet dit vrywillig geskied en nie eensydig en gedwonge nie (soos in die geval van Ecdicia) (*Epistolae* 254) [418].

Augustinus se preke word dikwels ten onregte onderontgin wanneer sy teologiese beskouings ontleed word. Tog bevat dit 'n skat van belangrike insigte. (Iemand het opgemerk dat al het alle boeke van Augustinus verlore gegaan en ons het net sy verklarings van die Psalms en sy homilieë op Johannes oorgehou, dan sou ons beskik het oor alles wat nodig is om sy persoonlike godsdiens te rekonstrueer (Burnaby, 1960:vi).)

In 'n preek uit die jaar 397 wat handel oor Susanna, Josef en Maria sê hy onder meer:

Die gehude vroue het hulle eerder oor Susanna verheug. Laat die maagde hulle oor Maria verheug. Laat albei hulle kuisheid bewaar, die eerste die egtelike, die laaste die maagdelike. Want albei maniere van kuiswees het by God hulle verdienste. Die maagdelike mag iets groters wees, die egtelike iets geringers, albei is egter welgevallig aan God, omdat kuisheid 'n geskenk van God is. Almal kom tot die ewige lewe, maar vir daardie ewige lewe kry nie almal dieselfde eer, dieselfde waardigheid en dieselfde verdienste nie (*Sermones*, 343).

Hy konkludeer dat getroudwees 'n laere lewenstaat is met 'n laere beloning.

In 'n nuut ontdekte preek (deur F. Dolbeau) uit die jaar 397, wys Augustinus weerhouding van seks in die huwelik af, tensy albei partye daartoe instem (*Sermones*, 354A, 3). Die goeie van die huwelik is dat seks gerig sal wees op kinderverwekking (*Sermones*, 354A, 8-9), hoewel seks in die huwelik sonder die doel van prokreasie toelaatbaar is "by wyse van verskoning" (*secundum veniam*), soos Paulus sê (*Sermones*, 354A,7). Die gedagte dat seksualiteit in die huwelik nie op sigself betekenis kan hê as liefdesuiting nie, is 'n tema wat Augustinus se ganse huweliksetiek vergesel – en problematiseer.

In sy *Confessiones* [397-401] betreur Augustinus die vleeslike hartstogte van sy jeugjare (2.2), sy latere "huwelik" met sy eerste "konkubine" (4.2) asook sy saamwoon met die tweede "konkubine" (6.15). Ook in hierdie boek aanvaar hy prokreasie as huweliksdoel (2.2) en wys hy buite-

huwelikse seks af (10.30). Dit is nog die periode dat hy Adam en Eva se seksuele verhouding voor die sondeval as figuurlik/geestelik interpreteer (13.24).

2.3 Die Manicheïstiese kontrovers (Jovinianus) (400-410)

Waar Augustinus in sy vroeëre geskrifte (*Conf.* 13.24; *Gn.adv. Man.* 1.19, 2.21) daaraan gedink het om die seksualiteit van Adam en Eva voor die sondeval te vergeestelik, het hy in sy latere geskrifte hierdie siening laat vaar en gee hy toe dat Adam en Eva wel seks kon gehad het maar sonder lusbegeerte (*Gn. Litt.* 9.5) [401/415] (vgl. *Retr.* 1.92). Wat hom van siening laat verander het, is sy respons op die debat tussen Jovinianus (Manicheër) en Hiëronymus (Reynolds, 1994:250). Augustinus se geskrifte *Oor die goeie van die huwelik* (*De bono conjugali*) (*b. conjug.*) [401] en *Oor heilige maagdelikheid* (*De sancta virginitate*) (*virg.*) [401] getuig hiervan. Waar Jovinianus geargumenteer het dat die selibaat en asketisme geen besondere waarde het nie – die doop was immers alle sonde af en verleen toegang tot die kerk – daar het Hiëronymus weer die selibaat verdedig maar op 'n wyse waarvolgens hy die huwelik gedegradeer het en die goeie van die huwelik gesoek is in die voortbrenging van maagde (Clark, 1991:18)! Sonder om name te noem, handhaaf Augustinus die goeie van die huwelik (teenoor Hiëronymus), maar aanvaar hy ook in *Oor heilige maagdelikheid* die prioriteit van die selibaat (teenoor Jovinianus) (Hunter, 1999a:16) (vgl. *Retr.* 2.48).

Augustinus se boek *Oor die goeie van die huwelik* is 'n besondere geskrif wat vir eeue 'n groot invloed op die Christelike huweliksetiek sou uitoefen en in 'n sekere sin toonaangewend daarvoor sou wees. Hierin identifiseer hy drie goeie dinge in die huwelik: *proles* (voortplanting/prokreasie), *fides* (trou/lojaliteit) en *sacramentum* (onverbreekbaarheid). Dit is egter duidelik dat Augustinus in sy huweliksetiek prioriteit verleen aan prokreasie: kinderverwekking is die primêr goeie van die huwelik (*b. conjug.* 19.22). Seks is een van daardie dinge wat nie ter wille van sigself geniet behoort te word nie (soos wysheid, gesondheid en vriendskap), maar een van daardie dinge wat ter wille van iets anders geniet behoort te word (soos eet en slaap) (*b. conjug.* 9.9). Met ander woorde, wie seks ter wille van seks beoefen, “begaan 'n sonde, somtyds 'n vergeeflike sonde, somtyds 'n doodsonde” (*peccat alias venialiter, alias damnaliter*) (CSEL 41:200). Seksualiteit is inderdaad deel van die huwelik, maar seks uit lusbegeerte en losgemaak van voortplanting, is 'n “vergeeflike sonde” (*venialis culpa*) (vgl. *Sermo.* 354A). Mausbach (1909: 319) se opmerking dat Augustinus *concupiscentia carnalis* as “euwel” en nie as sonde tipeer nie, is nie oortuigend nie. Hierby kom nog dat die huwelik veral goed is (was) vir prokreasie voor die koms van Christus,

maar na sy koms is prokreasie nie meer so nodig soos in die Ou-Testamentiese tye nie en is onthouding (of askese) beter – wat eens 'n plig vir die gesondes was, is nou 'n geneesmiddel vir die siekes (*b. conjug.* 9.9,10.10). Dit is duidelik dat Augustinus seks en sonde (al is dit vergeeflike sonde) in die huwelik met mekaar verbind, seksuele begeerte is feitlik gelyk aan sondige begeerte – en dit sou maar 'n klein stap wees om hierna seks en erfsonde aan mekaar te koppel (Hunter, 1999a:21). Dit wil voorkom asof Augustinus “could find no truly positive role for sexuality or procreation in the Christian dispensation” (Hunter, 1999a:19).

Dis egter belangrik dat Augustinus ook 'n tweede “goeie” aan die huwelik verbind, naamlik *fides*, trou, lojaliteit. Dit sluit in dat die egpare seksueel aan mekaar getrou sal bly en hulle wedersydse seksuele verantwoordelikheid vir mekaar sal aanvaar (*b. conjug.* 4.4).

Die derde “goeie” van die huwelik is *sacramentum*, wat Augustinus aan die hand van Efesiërs 5:31-32 (*magnum sacramentum*) verstaan as 'n onverbreekbare band. Die huwelik is vir altyd onverbreekbaar, selfs na 'n egskeiding (*b. conjug.* 15.17). Soos wat die band tussen Christus en sy kerk onverbreekbaar is, so is die huweliksband tussen man en vrou onverbreekbaar (vgl. Reynolds, 1994:28-311). “It is perhaps better to say that he posited a sacrament *in* marriage than to say that he posited a sacrament *of* marriage” (Reynolds, 1994: 280). Clark (1999:69-70) kom hier tot die volgende konklusie:

Although Augustine here praises sexual relation in marriage, it must be noted that he holds a rather ‘ascetic’ notion of what this might mean: preferably no expression of lustful desire, no intercourse beyond what is necessary for producing children, no contraceptive devices, no sex during pregnancy, no use of organs or performance of sex acts that by definition could not result in conception ...

In hierdie tyd [404] preek Augustinus dat Christene hulle gedurende die vastyd (40 dae) nie net sal onthou van voedsel en veral rusie en tweedrag nie, maar dat “selfs getroude mense in onthouding behoort te leef” (*Sermones* 205.2-3). Dan is dit die tyd dat getroudes van hulle huwelikspilte moet afsien om te bid; “in elk geval, hoe meer julle julle onthou, hoe beter” (*Sermones* 210.9). Getroudes behoort tydens die hele Paasviering kuisheid toe te pas, iets wat maagde hulle lewe lank doen (*Sermones*, 210.9).

Augustinus is egter nie iemand wat van totale wêreldontvlugting beskuldig kan word nie. In sy *Traktate op die eerste brief van Johannes (In epistolam Joannis ad Parthos tractatus)* [406/407] waarin hy 1 Johannes 2:15-17 uitleg (hierdie gedeelte handel oor liefde tot die

wêreld), waarsku hy inderdaad teen oormatige en ongebalanseerde liefde vir die geskapene ten koste van die Skepper (2.11). Ook waarsku hy teen mense wat na niks anders verlang as om te eet, te drink en saam bed toe te gaan nie. Maar beteken dit nou dat laasgenoemde glad nie geniet mag word nie? Nee, glad nie, maar ter wille van die Skepper moet in hierdie sake altyd matigheid voor oë gehou word (2.12).

Reynolds (1994: 278) konkludeer: “Augustine’s view of marriage was dark and pessimistic, but it was not really Manichean”. “Not really”, bevind Reynolds, hoewel Van Oort (1987:149-151; 1989:382-386) tog wel Manicheïstiese invloed bespeur.

2.4 Die Pelagiaanse kontrovers (Julianus) (410-430)

In die eerste geskrifte uit hierdie periode kom Augustinus se anti-Pelagiaanse sienings nog nie so sterk na vore nie maar dit bou momentum op namate die kontrovers in sterkte toeneem en Augustinus se sonde- en genadeleer meer in spel kom. Augustinus moes lelik bontstaan toe Julianus hom daarvan beskuldig het dat in sy huweliksetiek nog reste van die Manicheïsme oorgebly het.

In hierdie debat gaan dit veral oor ’n waardebevestiging van *concupiscentia*, ’n konsep wat Augustinus toenemend in sy latere werke gebruik het as die konsepte *libido* en *cupiditas* wat sy vroeëre werke kenmerk (Burnell, 1999:226). *Concupiscentia* word getipeer as spirituele, morele en emosionele wanorde, ’n anti-goddelike disposisie van die siel, ’n verdeelde wil, wat hom ná die sondeval oor die ganse menslike geslag uitgebrei het (Burnell, 1999:224-227).

Augustinus se preke in hierdie tyd lewer belangrike bewysmateriaal. Hy merk op dat die vyfde (ons sewende) gebod die mensdom die “meeste moeite” gee. Verder: “wanneer u met u vrou meer omgang wil hê as wat die noodsaak eis om kinders te verwek, is dit al ’n sonde”, maar ’n sonde wat deur daaglikse aalmoese uitgewis kan word (*Sermones* 9) [411]. In ’n ander preek (*Sermones* 224) [412-416] voer hy aan: wie ’n vrou het, moet aan haar getrou bly; wie ’n vrou soek, moet vooraf onthouding toepas; wie onthouding beloof, moet dit nakom; wie getroud is en nog ’n “konkubine” wil aanhou, gaan verlore.

In *Die goeie van weduweeskap (De bono viduitatis) (b. vid.)* [414] skryf Augustinus in 410 aan ’n aristokratiese vrou Juliana (wat kontak met Pelagius onderhou het) wat ná 410 uit Rome na Kartago gevlug het, en waarsku hy teen die gevare van die Pelagiaanse teologie. Aan die hand van 1 Korintiërs 7 toon Augustinus aan dat die superioriteit van die selibaat nie die huwelik degradeer nie; huweliksliefde en -trou is gawes

van God, hoewel van 'n laer orde as maagdelikheid en weduweeskap (*b. vid.* 4.5). Voortplanting het in die nuwe bedeling nie meer dieselfde betekenis as in die ou bedeling nie, maar hoewel dit tans sonder blaam onderhou kan word, moet tog gestreef word na hoër (hemelse) dinge (*b. vid.* 8.11)

Alhoewel Augustinus se groot boek *Oor die stad van God (De civitate Dei) (civ. Dei)* oor 'n lang periode geskryf is [413-427], is boek 14 daarvan, wat oor die huwelik handel en in 418-420 voltooi is, in die tyd van die Pelagiaanse konflik geskryf. Hierin (*civ. Dei* 14.10-26) wys hy daarop dat, al sou daar nie sonde gewees het nie, Adam en Eva tog seks met die oog op prokreasie sou gehad het. Die sonde het egter die menslike natuur vir altyd verander as gevolg waarvan die mens sy kontrole oor sy seksorgane verloor het. As Adam en Eva nie gesondig het nie, sou die seksbegeerte volledig deur die wil beheers gewees het. In die Paradys was daar geen *libido* en innerlike konflik tussen wil en begeerte nie, maar na die val het die *concupiscentia* wanorde geskep, wat nêrens méér sigbaar is as op seksuele gebied nie. Die eerste sonde word ook deur die *concupiscentia* (of *libido*) oorgedra. Anders as sommige teoloë (soos Origenes) was Augustinus van mening dat vroulikheid en seksualiteit nie na die opstanding verdwyn nie, want al wat verdwyn, is sekslus, saamslaap en geboorte (*civ. Dei*, 22.17).

Insiggewend is Augustinus se *Epistolae* 262 [418] aan 'n origens onbekende vrou met die naam van Ecdicia (vgl. Clark, 1996: 24-31). Sy het haar man oorreed om 'n belofte voor God af te lê dat hulle onthouding in die huwelik sal toepas. Haar man het later spyt gekry en hom tot prostitusie gewend. Augustinus vermaan Ecdicia oor haar onverstandige optrede en adviseer dat sy met die eed van onthouding volhard; hy het nie aanbeveel dat sy weer 'n seksuele verhouding met haar man moes hervat nie, maar wel dat sy hom moes verskoning vra dat sy van sy eiendom weggegee het.

In *Oor kuisheid (De continentia) (cont.)*, vermoedelik tussen 418-420 geskryf, wys Augustinus aan die hand van Romeine 7 op die tweestryd tussen die vlees en die gees in die gelowige. Maar anders as die Manicheïsme oordeel hy dat sowel gees as vlees deur God goed geskape is (*cont.* 7.18). Die stryd tussen begeerte en selfbeheersing word egter nooit, sowel in die individu as in die kerk, in hierdie lewe oorwin nie (*cont.* 11.25). Daarby is selfbeheersing/kuisheid altyd 'n gawe van God (*cont.* 4.10).

In sy geskrif *Oor owerspelige huwelike (De adulterinis conjugis)(adul. conjug.)* [419/420] beantwoord Augustinus vrae van 'n sekere Pollentius wat onder andere van oordeel was dat hertroue na owerspel moontlik is

en dat vrouens hulle mans eensydig mag verlaat ter wille van onthouding (vgl. Reynolds, 1994:207-212). Augustinus wys Pollentius se siening op grond van Matteus 5:32, 19:9 en 1 Korintiërs 7:12-16 af en oordeel dat die huweliksband (*vinculum pudoris*) lewenslank geldig bly (*adul.conjug.* 2.4.4). Augustinus beskou die voortplanting van kinders as die primêre, natuurlike en legitieme doel van die huwelik (*adul. conjug.* 2.12). Seks ter wille van prokreasie is nie verkeerd nie, maar met die oog op die bevrediging van *concupiscentia* is dit 'n vergeeflike sonde – anders as owerspel, wat 'n doodsonde is (*adul. conjug.* 2.12). Soos wat die betekenis van die doop nooit tot niet gemaak kan word nie, so kan die huweliksband deur niks vernietig word nie (*adul. conjug.* 5.4). Wie skei, mag dus nooit weer trou nie. Hertroue is so onmoontlik soos herdoop. Reynolds (1994:212) vestig die aandag daarop dat in 419 'n lidmaat wat van sy vrou geskei het en 'n ander een getrou het, inderdaad geëkskommunikeer is. Ons moet hier egter byvoeg dat Augustinus in sy *Retractationes* (2.57) wys op die moeilikheidsgraad van huweliksvrae en die voorlopigheid van sy antwoorde.

Ook in sy *Handboek aan Laurentius oor geloof, hoop en liefde* (*Enchiridion ad Laurentium de fide spe et caritate*) [421/422], waarin Augustinus sy genadeleer breedvoerig uiteensit, hou hy vol dat prokreasie dié groot seën van die huwelik is en dat seks in die huwelik daarsonder 'n verskoonbare sonde is, met 'n beroep op 1 Korintiërs 7:6 (*Ench.* 58).

Julianus van Eclanum, 'n skerpsinnige denker en nobele persoon, het Augustinus in verskeie geskrifte beskuldig van Manicheïstiese reste in sy huweliksetiek en, soos Pelagius, aangevoer dat alle mense sondeloos gebore word. Julianus het egter verder gegaan as Pelagius en beweer dat die seksuele begeerte glad nie deur die sonde aangetas is nie en dat *libido* 'n onskuldige en instinkmatige dryfkrag is (Brown, 1988:412-413). Hierop reageer Augustinus met 'n reeks geskrifte: *Teen twee briewe van die Pelagiane* (*Contra duas epistulas Pelagianorum*) (*c. ep. Pel.*) [419-420]; *Oor die huwelik en begeerte* (*De nuptiis et concupiscentia*) (*nupt. et conc.*) [419-421]; *Teen Julianus* (*Contra Julianum*) (*c. Jul.*) [421-422] en *Teen Julianus – onvoltooide werk* (*Contra Julianum opus imperfectum*) (*c. Jul. imp.*) [429/430].

In sy boek *Oor die huwelik en begeerte*, gerig tot goewerneur Valerius, en geskryf na die veroordeling van Pelagius en Caelestius, toon Augustinus aan dat hy nie, soos die Pelagiane beweer, die huwelik en seksualiteit afkeur nie. Augustinus argumenteer dat die huwelik goed is solank dit gekenmerk word deur *proles*, *fides* en *sacramentum* (*nupt. et conc.* 1.11.13, 1.17.19), maar dat dit deur die sonde besmet is vanweë die oorgeërfde *concupiscentia*, wat uitdrukking vind in die wanorde van

die seksorgane (1.6.7). Seksuele gemeenskap op sigself is nie sonde nie, solank dit op kinderverwekking afgestem is (1.12.13), maar wanneer vleeslike plesier geniet word, losgemaak van voortplanting, is daar sprake van vergeeflike sonde (1.17.25). *Concupiscentia* behoort nie tot die essensie van die huwelik nie, maar is 'n kwaad wat uit die oorspronklike sonde voortspruit (*sed ex antiquo peccato accidens malum*) (1.17.19). (Dit is duidelik dat die verbondsgedagte [hier] geen rol by Augustinus speel nie, want hy is van mening dat kinders wat uit wedergebore ouers gebore word, kinders van die wêreld is en dat hulle eers deur die doop wedergebore moet word en van die vleeslike begeertes [in beginsel] gereinig moet word (1.19.21).) Augustinus erken dat daar ook van gééstelike begeertes (Gal. 5:17) sprake kan wees, 'n begeerte (*concupiscentia*) na wysheid byvoorbeeld (*Wysheid 6:21*)⁵, maar tog wys hy liggaamlike begeertes as sondig af (2.23.21) en hy verkwalik die Pelagiane wat aanvoer dat seksuele begeertes en dade gawes van God is (2.25.23). Brown (1988:428)) wys daarop dat die onkontroleerbare element in die seksuele begeerte vir Augustinus gedui het op die *concupiscentia carnis*, dit wil sê die permanente defek in die siel wat na die vleeslike neig, maar "vleeslik" dan nie verstaan as "liggaamlik" nie (soos by Hiëronymus en Ambrosius), maar as "eie-willigheid" en "selfsug".

In sy *Teen Julianus* gaan Augustinus in op die klag van sy opponent dat sy siening (van die oordrag van die oorspronklike sonde deur middel van *concupiscentia*) vanuit die Manicheïsme stam en ook anti-Katoliek is. Indien aanvaar word dat die oorspronklike sonde deur seksuele omgang na die nageslag oorgedra word, word daarmee elke uiting van seksuele omgang en bevrugting 'n daad van sonde, aldus Julianus. Augustinus handhaaf hierteenoor sy huweliksetiek soos wat hy dit tot hiertoe ontwikkel het. Seksuele gemeenskap – maar dan gerig op prokreasie – is nie iets kwaads nie, maar iets goeds (*c. Jul.* 3.16.16). Augustinus ondervind egter moeite om die *concupiscentia* as iets anders te sien as 'n stryd tussen vlees en gees (4.4.34); die *concupiscentia* sou nie kwaad gewees het nie indien dit slegs op prokreasie afgestem was (4.8.49). Ook in hierdie geskrif hou Augustinus vas aan die drieledige goedheid van die huwelik (*proles, fides, sacramentum*), maar ook hier verwys hy na die goeie gebruik van die kwaad; wanneer genot die doel van die lusbegeerte is, is dit 'n vergeeflike kwaad (5.12.46). Die oorspronklike sonde word deur die vleeslike lusbegeerte oorgedra (5.15.54).

5 Hiermee word bedoel die (deuterokanoniese) boek *Wysheid van Salomo* wat deur Augustinus as kanoniek aanvaar is.

In sy *Julianus – onvoltooide werk* handhaaf Augustinus enersyds die goedheid van die skepping en andersyds die effek van die sondeval (ook ten opsigte van *concupiscentia*) en beskuldig hy Julianus van 'n oorwaarding van die *libido carnalis*.

In 'n nuut ontdekte brief, *Epistola 6**, wat Augustinus teen (ongeveer) 421 aan biskop Atticus van Konstantinopel geskryf het, onderskei hy wel tussen ('n moreel aanvaarbare) *concupiscentia nuptarium* in die huwelik en 'n (immorele) *concupiscentia carnis* van die vlees (seks ter wille van seks), maar dan kwalifiseer hy tog weer eersgenoemde as 'n *concupiscentia* ter wille van die legitieme voortbring van kinders (6*.5), sodat dit moeilik aanvaar kan word dat Augustinus hier “a more nuanced position” ingeneem het (Clark, 1996:99).

Faktore soos temperament, omgewing (kloosterlewe) en Skrifverstaan het almal 'n bepaalde rol in Augustinus se huweliksetiek gespeel en verhoed dat hy nie 'n deurbraak kon maak ten opsigte van 'n nuwe visie op huwelik en seksualiteit nie (Bonner, 1987:271-275).

Die volgende opmerking van Hunter (1999a:23) som Augustinus se standpunt goed op:

It is difficult to escape the conclusion that Augustine's own experience with the difficulty of resisting sexual desire, described so poignantly in the *Confessiones*, continued to exert a profound influence on his understanding of human nature particularly as vitiated by original sin (vgl. Hunter, 1999b:537).

Brown (1988:402) konkludeer:

Augustine never found a way ... of articulating the possibility that sexual pleasure might, in itself, enrich the relations between husband and wife ... [Augustine] created a darkened humanism that linked the pre-Christian past to the Christian present in a common distrust of sexual pleasure. It was a heavy legacy to bequeath the later ages (Brown, 1988:426).

Anders gesê: “The final irony is that Augustine ... could never permit the erotic to symbolize the divine” (Matter, 1999:892, met verwysing na Kim Power).

Dit is egter ironies dat terwyl die nuwe Protestantse teologie die sondeleer van die Pelagiane steeds afwys, hulle gelyk gegee word ten opsigte van hulle huweliks- en seksuele etiek.

3. Samevatting

Uit die bostaande kan die volgende gevolgtrekkings gemaak word:

- Augustinus gee in sy huweliksetiek voorkeur aan agamie en selibaat in die Christelike lewe (Peters, 1918:77), dit wil sê ten opsigte van hulle wat die gawe van onthouding ontvang het.
- Augustinus waardeer die huwelik as goed, veral vanweë die drie motiewe van *proles*, *fides* en *sacramentum*. Tog bly die huwelik die tweede beste lewenswyse. Seks is sekondêr, maar deel van die huwelik.
- In die huwelik word prioriteit verleen aan *proles* (prokreasie) (Bonner, 1987:262; contra Hugo, 1969:129-136), wat dan gesien word as die enigste legitieme aanwending van *concupiscentia*.
- Wie die seksuele begeerte (*concupiscentia*) in die huwelik tot werklikheid maak – buite voortplanting om – begaan 'n sonde, maar dan (gelukkig) 'n vergeefbare sonde. Die konsekwensie van hierdie standpunt is onvermydelik: die ideaal vir ouer egpare (d.w.s. na die periode van kinderverwekking) is 'n lewe van onthouding.
- Nêrens tree ons sondige natuur so aan die lig as in die seksuele begeerte nie (De Knijff, 1987:109).
- Die oorspronklike sonde word in die menslike geslag deur *concupiscentia* oorgedra en voortgeplant.

Die feit dat Augustinus seksualiteit in die huwelik binne die konteks van sonde gehanteer het – selfs al word dit as vergeefbare sonde getipeer – het aan sy huweliksetiek 'n onvermydelike somber kant verleen. Dat hy gewaarsku het teen die mag van die sonde, ook en veral op seksuele gebied, moet waardeer word, maar sy identifisering van seks en sonde moet afgewys word.

4. Invloed en betekenis

Augustinus se huweliksetiek het wye ingang gevind en vorm steeds die grondslag van die Katolieke huweliksmoraal. De Bruyn (1995:470-484) het daarop gewys dat Augustinus se siening die huweliksetiek van byvoorbeeld Thomas van Aquino, Luther en Calvyn fundamenteel beïnvloed het. Dat dit vandag nog die grondslag – en probleem! – van die Katolieke huweliksmoraal vorm, kan maklik gesien word in die *The Christian Faith in the doctrinal documents of the Catholic Church* (1983: 526-539, 662-678), *The Catechism of the Catholic Church* (1994:394-407, 539-552) asook die *De Nieuwe Katechismus* van 1966, hoewel in

laasgenoemde boek die eiesoortige waarde van seksualiteit (buite prokreasie om) erken word (1966:471).

'n Mens sou met reg kon sê dat daar eers in die (tweede helfte van die) twintigste eeu 'n verandering van siening ten opsigte van die juiste plek en betekenis van seksualiteit in die huwelik na vore getree het. Seksualiteit word tans gesien as 'n inherente déél van God se goeie skepping, wat wel deur die sonde aangetas is, maar nie méér aangetas as enige ander deel van die menslike liggaam nie. In die Ou Testament word seksualiteit byvoorbeeld saam met opvoeding en kleding beskou as een van die drie elementêre huwelikspilte (Eks. 21:10) en word die huweliksvreugde onbeskaamd besing (Spr. 5:18-19; Hoogl. 7:8-9). Ook in die Nuwe Testament resoneer hierdie gedagtes (1 Kor. 7:5).

Etici het hulle algaande al hoe meer van (hierdie aspek van) Augustinus se huweliksetiek gedistansieer en sy tipering van seks ter wille van genot (in die huwelik) as “vergeefbare sonde”, afgewys. Aan seksualiteit binne die huwelik is meer en meer sy regmatige en selfstandige plek toegeken, soos duidelik blyk uit byvoorbeeld die studies van Wurth (1951:204-210) en Douma (1993:45-65).

In Suid-Afrika het niemand meer as De Bruyn gedoen om in verskillende geskifte die huweliksetiek van onnodige belasting te bevry nie (vgl. slegs De Bruyn, 1998:154-155, 158-159, 162, 169-174). Hierby moet genoem word dat die boek *Bybel en seks* van Kroeze (1970), waarin hy afstand gedoen het van die Augustiniaanse allegoriese verklaring van Hooglied, in hierdie herbesinning ook 'n groot rol gespeel het. In ander Suid-Afrikaanse studies is by hierdie nuwe benadering aangesluit (vgl. Heyns, 1970:196-201; 1986:152-159; Hulley, 1998:71-83), hoewel in die studie van Barnard (2000) die donker sondekant van seksualiteit in 'n groot mate onderskat word.

Ons moet nooit Augustinus se waarskuwing teen die ontsettende krag van seksuele begeerte onderskat nie. Nie net het Freud (vgl. Hugo, 1969:92-105; Van Bavel, 1989:53) ons iets geleer van die kragtige suigkrag van seksualiteit op die menslike lewe nie, en nie net is hierdie invloed daagliks sigbaar in prostitusie en pornografie nie, maar ook die moderne romankuns getuig daarvan. In André P. Brink se roman *Donkermaan* (2000) speel seksualiteit 'n bepalende en selfs deurslaggewende rol; trouens, die hele roman is rondom hierdie tema opgebou, 'n tema wat saamgevat kan word in woorde, in eg Cartesiaanse styl, soos “Ek begeer, daarom is ek” (Brink, 2000:176), of: “Niks (is) so blywend soos begeerte nie” (Brink, 2000:317).

Van Augustinus kan ons leer dat die mens se begeertes, elke begeerte, nooit tot rus kom as dit nie ingebring word in die dampkring van die genade van God en onder tug van die Woord en Gees van God geplaas word nie. Net by God kom alle menslike onrus tot rus (*Conf.* 1.1).

In hierdie voorlopige bedeling leef die Christen voluit, maar altyd met 'n voorbehoud, hy leef voluit as getroude, maar met 'n voorbehoud "asof" hy nie getroud is nie (1 Kor. 7:29), want die gedaante van hierdie wêreld gaan verby (1 Kor. 7:31). Ons is op weg na 'n nuwe hemel en 'n nuwe aarde waar die huwelik nie meer bestaan nie (Matt. 22:30) en waar God alles vir almal sal wees.

Augustinus wys tereg daarop dat in die opstanding die mens aan die engele gelyk sal wees ten opsigte van onsterflikheid, maar nie ten opsigte van liggaamlikheid nie, maar of dit 'n a-seksuele lewe impliseer, soos Augustinus aanvoer (vgl. *civ. Dei*, 22.17) is uit die Skrif nie duidelik nie. Die eskatologie van seksualiteit is nog 'n onontginde terrein. Wat ons wel weet, is dat ons as mense *in hierdie een opsig* soos engele sal wees, naamlik sonder huwelik. Maar die einde van die *huwelik* beteken nie noodwendig die einde van *seksualiteit* nie, alhoewel ons ook hiervan moet sê dat dit nog "nie geopenbaar is wat sal wees nie" (1 Joh. 3:2).

Bibliografie⁶

Augustinus

Lys van afkortings wat gebruik word vir Latynse tekste

adul. conjug.

kyk De adulterinis conjugiiis (PL 40) (CSEL 41)

b. conjug.

kyk De bono conjugali (PL 40) (CSEL 41)

b. vid.

kyk De bono viduitatis (PL 32) (CSEL 63)

b. vita

kyk De beata vita (PL 40) (CSEL 41)

c. ep. Pel.

kyk Contra duas epistulas Pelagianorum (PL 40) (CSEL 60)

c. Faust.

kyk Contra Faustum Manicheum (PL 42) (CSEL 25.1)

c. Jul.

kyk Contra Julianum (PL 44)

c. Jul. imp.

kyk Contra Julianum opus imperfectum (PL 45)

6 Ten opsigte van die datering van Augustinus se werke word aangesluit by die magistrale ensiklopedie van A.D. Fitzgerald, ed. (1999) hoewel die verskillende outeurs hierin soms ook weer onderling van mekaar verskil.

civ Dei

kyk De civitate Dei (PL 41) (CSEL 40)

Conf.

kyk Confessiones (PL 32) (CSEL 33)

cont.

kyk De continentis (PL 40) (CSEL 41)

CSEL

kyk BAUR, J.B., ed. 1992. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum. Wenen : Hölder-Pichler-Tempsky.

De Genesi ad litteram (PL 34) (CSEL 28.1)

Ench.

kyk Enchiridion ad Laurentium de fide spe et caritate (PL 40)

Epistolae

kyk Epistolae (PL 33) (CSEL 34, 44, 57, 58, 88)

Gn. Adv. Man

kyk De Genesi adversus Manicheos (PL 34) (CSEL 91)

Gn. Litt.

kyk De Genesi ad litteram (PL 34) (CSEL 28.1)

mor.

kyk De moribus ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum (PL 32) (CSEL 90)

nupt. et conc.

kyk De nuptiis et concupiscentia (PL 44) (CSEL 42)

PL

kyk MIGNE J-B., ed. 1841-1842. Patrologiae Cursus Completus (32-47). (Latinae). Parys : Migne.

s. Dom. mon

kyk De sermon Domini in monte (PL 34)

Sol.

kyk Soliloquia (PL 32) (CSEL 89)

virg.

kyk De sancta virginitate (PL 40) (CSEL 41)

Vita

kyk Possidius (1988)

Augustinus (Latynse tekste)

Confessiones (PL 32) (CSEL 33)

Contra duas epistulas Pelagianorum (PL 40) (CSEL 60)

Contra Faustum Manicheum (PL 42) (CSEL 25.1)

Contra Julianum (PL 44)

Contra Julianum opus imperfectum (PL 45)

CSEL : BAUR, J.B, ed. 1992. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum. Wenen : Hölder-Pichler-Tempsky.

De adulterinis conjugiiis (PL 40) (CSEL 41)

De beata vita (PL 32) (CSEL 63)

De bono conjugali (PL 40) (CSEL 41)

De bono viduitatis (PL 40) (CSEL 41)

De civitate Dei (PL 41) (CSEL 40)

De continentia (PL 40) (CSEL 41)

De Genesi ad litteram (PL 34) (CSEL 28.1)

De Genesi adversus Manicheos (PL 34) (CSEL 91)

De moribus ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum (PL 32) (CSEL 90)
De nuptiis et concupiscentia (PL 44) (CSEL 42)
De sancta virginitate (PL 40) (CSEL 41)
De sermon Domini in monte (PL 34)
Enchiridion ad Laurentium de fide spe et caritate (PL 40)
Epistolae (PL 33) (CSEL 34, 44, 57, 58, 88)
PL : MIGNE J-B., ed. 1841-1842. Patrologiae Cursus Completus (32-47). (Latinae).
Parys : Migne.
Sermones (PL 38, 39)
Soliloquia (PL 32) (CSEL 89)

Augustinus (vertaalde tekste)⁷

AUGUSTINUS, AURELIUS. Over het gelukkige leven. Baarn : Agora. (Vert. Ferwerda, R.) 1999.
AUGUSTINUS, AURELIUS. De stad van God. Baarn : Ambo. (Vert. Wijdeveld, G.) 1983.
AUGUSTINUS, AURELIUS. Het huis op de rots: verhandeling over de bergrede. Amsterdam : Ambo. (Vert. Wenneker, L. & Van Reisen, H.) 2000.
AUGUSTINUS, AURELIUS. Karthaagse preken. Baarn : Ambo. (Vert. Wijdeveld, G.) 1988.
AUGUSTINUS BELIJDENISSEN. 1988. Utrecht : Het Spectrum. (Vert. Sizoo, A.)
AUGUSTINUS VAN HIPPO. Preken over de eerste brief van Johannes. Leuven : Augustijns Historisch Instituut. (Vert. Van Bavel, T.J.) (PL 35.) 1992.
Retractations. Washington DC : The Catholic University of America Press. (Trans. Bogan, M.I.) (Afgekort as *Retr.*) 1968.
ST AUGUSTINE. The Enchiridion on faith, hope and love. Washington : Regnery Gateway. (Ed. Paolucci, H.) 1987.
Twintig preken van Aurelius Augustinus. Baarn : Ambo. (Vert. Wijdeveld, G.) 1986.

Algemene bronne

BARNARD, R. 2000. Dis tyd dat Christene anders dink en praat oor seks: Wat sê die Bybel vandag vir ons oor seks? Wellington : Hugenote-Uitgewers.
BIGHAM, T.J. & MOLLEGEN, A.T. 1955. The Christian ethic. (In Battenhouse, R.W., ed. A companion to the study of St. Augustine. New York : Oxford University Press. p. 371-397.)
BONNER, G. 1987. Augustine's attitude to women and 'amicitia'. (In Mayer, C. & Chelius, K.H., Hrsg. Homo spiritalis: Festgabe für Luc Verheijen OSA zu seinem 70. Geburtstag. Würzburg : Augustinus-Verlag. p. 259-275.)
BRINK, A.P. 2000. Donkermaan. Kaapstad : Human & Rousseau.
BROWN, P. 1983. Augustine and sexuality. Berkeley : Center of Hermeneutical Studies.
BROWN, P. 1988. The body and society: men, women and sexual renunciation in early Christianity. New York : Columbia University Press.
BURNABY, J. 1960 [1938]. Amor Dei: A study of St. Augustine's teaching on the love of God as motive of Christian life. Londen : Hodder & Stoughton.
BURNELL, P. 1999. *Concupiscentia*. (In Fitzgerald, A.D., ed. 1999. Augustine through the ages: An encyclopedia. Grand Rapids : Eerdmans. p. 224-227.)

7 Afrikaanse vertalings van Augustinus se werk is dié van die artikelskrywer (JHvW); uiteraard gerugsteun deur erkende vertalings.

- CLARK, E.A. 1991. "Adam's own companion": Augustine and the early Christian debate on marriage. (*In* Edwards, R.R. & Spector, S., eds. *The Olde Daunce: Love, friendship, sex and marriage in the Medieval world*. Albany : State University of New York. p. 15-31.)
- CLARK, E.A. 1996. *St. Augustine on marriage and sexuality*. Washington DC : The Catholic University of America Press.
- CLARK, E.A. 1999. Ascetism. (*In* Fitzgerald, A.D., ed. 1999. *Augustine through the ages: An encyclopedia*. Grand Rapids : Eerdmans. p. 67-71.)
- DE BRUYN, P.J. 1995. Luther en Calvyn se siening van seksualiteit. *In die Skriflig*, 29(3) 467-489).
- DE BRUYN, P.J. 1998. *Die Tien Gebooie*. Potchefstroom : PU vir CHO.
- DE KNIJFF, H.W. 1987. *Venus aan de leiband: Europa's erotische kultuur en christelike seksuele etiek*. Kampen : Kok.
- DE NIEUWE KATECHISMUS: *Geloofsverkondiging voor volwassenes*. 1966. Hilversum : Paul Brand.
- DIXON, S.L. 1999. *Augustine: The scattered and gathered self*. St. Louis/Miss : Chalice Press.
- DOUMA, J. 1993. *Seksualiteit en huwelijk*. Kampen : Van den Berg.
- FAUL, D. 1967. Saint Augustine on the marriage: Recent views and critique. *Augustinus*, 12:165-180.
- FITZGERALD, A.D., ed. 1999. *Augustine through the age: An encyclopedia*. Grand Rapids : Eerdmans.
- HARRISON, C. 2000. *Augustine: Christian truth and fractured humanity*. Oxford : University Press.
- HEYNS, J.A. 1970. *Die nuwe mens onderweg: Oor die Tien Gebooie*. Kaapstad : Tafelberg.
- HEYNS, J.A. 1986. *Teologiese etiek 2/1 : Sosiale etiek*. Pretoria : NGKB.
- HUGO, J.J. 1969. *Augustine on nature, sex and marriage*. Londen : Scepter.
- HULLEY, L. 1998. To marry or not to marry: that is the question. (*In* Kretzschmar, L. & Hulley, L., eds. *Questions about life and morality: Christian ethics in South Africa today*. Van Schaik : Pretoria. p. 71-83.)
- HUNTER, D.G. 1994. Augustinian pessimism? A new look at Augustine's teaching on sex, marriage and celibacy. *Augustinian Studies*, 25:153-177.
- HUNTER, D.G., ed. 1999a. General introduction (Marriage and virginity). (*In* Rotelle, J.E., ed. *The works of Saint Augustine: A translation for the 21st century I/9*. New York : New York City Press. p. 9-25.)
- HUNTER, D.G. 1999b. Marriage. (*In* Fitzgerald, A.D., ed. 1999. *Augustine through the age: An encyclopedia*. Grand Rapids : Eerdmans. p. 535-537.)
- KROEZE, J.H. 1970. *Bybel en seks*. Braamfontein : De Jong.
- LIEU, S.N.C. 1992. *Manichaeism in the later Roman empire and Medieval China*. Tübingen : Mohr.
- MATTER, E.A. 1999. Women (*In* Fitzgerald, A.D., ed. 1999. *Augustine through the age: An encyclopedia*. Grand Rapids : Eerdmans. p. 887-892.)
- MAUSBACH, J. 1909. *Die Ethik des heiligen Augustinus I & II*. Freiburg im Breisgau : Herder.
- McLEESE, C.E. 1999. Augustinian exegesis and sexist canon from the New Testament. (*In* Bright, P., ed. *Augustine and the Bible*. Notre Dame Ind : University of Notre Dame Press. p. 282-300.)
- OTTEN, W. 1997. *Huweljk en ascese in de Vroege Kerk, met name bij Augustinus*. Utrecht : Universiteit Utrecht.

- PETERS, J. 1918. Die Ehe nach der Lehre des hl. Augustinus. Paderborn : Verlag Ferdinand Schöningh.
- POSSIDIUS. 1988. The life of Saint Augustine. Villanova : Augustinian Press. (Ed. Rotelle, J.E.) (Afgkort as *Vita*.)
- POWER, K. 1995. Veiled desire: Augustine's writing on woman. London : Darton, Longman & Todd.
- RAMSEY, P. 1991. Human sexuality in the history of redemption. (In Babcock, W.S., ed. The ethics of St. Augustine. Atlanta/Georgia : Scholars Press. p. 115-145.)
- REYNOLDS, P.L. 1994. Marriage in the Western church: The christianization of marriage during the Patristic and early Medieval periods. Leiden : Brill.
- RIST, J.M. 1999. Augustine: Ancient thought baptized. Cambridge : University Press.
- SWITALSKI, B. 1946. Neoplatonism and the ethics of St Augustine. New York : Polish Institute of Arts & Sciences in America.
- THE CATECHISM OF THE CATHOLIC CHURCH. 1994. Gwero : Mambo Press.
- THE CHRISTIAN FAITH IN THE DOCTRINAL DOCUMENTS OF THE CATHOLIC CHURCH. 1983. Londen : Collins. (Neuner, J. & Dupuis, J., eds.)
- TORCHIA, N.J. 1993. The significance of ORDO in St. Augustine's moral theory. (In Lienhard, J.T., Muller, E.C. & Teske, R.J., eds. Augustine : Presbyter factus sum. New York : Peter Lang. p. 263-276.)
- VAN BAVEL, T.J. 1989. Augustine's view on women. *Augustiniana*, 39:5-53.
- VAN OORT, J. 1987. Augustine and Mani on concupiscentia sexualis. (In *Augustiniana Traiectina: Communications présentées an Colloque International d'Utrecht*. Paris : Études Augustiniennes. p. 136-152.)
- VAN OORT, J. 1989. Augustine on sexual concupiscence and original sin. *Studia Patristica*, XXII : 382-386 (Livingstone, E.A., ed. Leuven : Peeters Press.)
- WILLIS, G. 1999. Saint Augustine: A penguin life. New York : Viking Penguin.
- WURTH, G.B. 1951. Het Christelijk leven in huwelik en gezin. Kampen : Kok.

Kernbegrippe:

Augustinus, huweliksetiek
huweliksetiek; Augustinus se siening
seksuele etiek, van Augustinus
venialis culpa – Augustinus

Key concepts:

Augustine, marriage ethics
marriage ethics; Augustine's view
sexual ethics, of Augustine
venialis culpa – Augustine